Qabul qilindi: 5-oktabr 2026-yil • Ma’qullandi: 9-oktabr 2026-yil • Nashr qilindi: 13-oktabr 2026-yil

SUN’IY INTELLEKT BILAN HAMKORLIKDA INSON KAPITALINI RIVOJLANTIRISHNING BILISH AVTONOMIYASI VA INTELLEKTUAL MAS’ULIYATGA DOIR FALSAFIY MUAMMOLARI

ФИЛОСОФСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ АВТОНОМИИ И ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ПРИ РАЗВИТИИ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА ВО ВЗАИМОДЕЙСТВИИ С ИСКУССТВЕННЫМ ИНТЕЛЛЕКТОМ

PHILOSOPHICAL PROBLEMS OF EPISTEMIC AUTONOMY AND INTELLECTUAL RESPONSIBILITY IN DEVELOPING HUMAN CAPITAL THROUGH COLLABORATION WITH ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Qosimov Fayzullajon Sa’dullayevich
Farg‘ona davlat universiteti, mustaqil izlanuvchisi
falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Orcid ID: 0009-0006-6956-5175

Annotatsiya. Sun’iy intellekt bilan hamkorlikda bilim va mas’uliyat munosabati konseptual tahlil qilinadi. Vazifani bajarish, tushunish va hukmni asoslash farqlanadi. Bilish avtonomiyasi yordamdan voz kechish emas, uni tekshirish hamda qayta ko‘rishqobiliyati sifatida talqin etiladi.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, inson kapitali, bilish avtonomiyasi, intellektual mas’uliyat, tushunish, dalilni tekshirish.

Аннотация. Концептуально исследуются знание и ответственность в работе с искусственным интеллектом. Выполнение задачи отделяется от понимания и обоснования суждения. Автономия трактуется как способность проверять и пересматривать внешнюю помощь.

Ключевые слова: искусственный интеллект, человеческий капитал,

познавательная автономия, интеллектуальная ответственность, понимание.

Abstract. This conceptual study examines knowledge and responsibility in human–AI collaboration. Task performance is distinguished from understanding and justification. Epistemic autonomy means being able to assess and revise assistance, rather thanrejecting it. A procedure for tracing evidence and responsibility in education is proposed.

Keywords: artificial intelligence, human capital, epistemic autonomy, intellectual responsibility, understanding, evidence verification.

Kirish

Sun’iy intellektdan foydalanilgan ta’limiy vazifani baholashda tayyor mahsulning sifati bilan talabaning nima o‘rgangani orasidagi farqni aniqlash zarur. Bu maqola shunday savolni qo‘yadi: matn yaratish, izoh olish yoki muqobil yechim topishdagi tashqi yordam shaxsning bilish qobiliyatiga qachon xizmat qiladi, qachon esa uning hukm chiqarishdagi ishtirokini toraytirishi mumkin? Savol texnologiyani oldindan ma’qullash yoki rad etishga emas, hamkorlikning pedagogik va epistemologik shartlarini aniqlashga qaratilgan. T.Muxtarova sun’iy intellektning falsafiy-axloqiy masalalarini, jumladan inson va texnologiya munosabatidagi mas’uliyat muammosini muhokama qiladi [1]. A.Mirzaaliyevaning ijtimoiy-siyosiy tahlilga bag‘ishlangan maqolasidan bu ishda algoritmik qayta ishlashni normativ baholash bilan tenglashtirmaslikka doir muammo olinadi [2]. Mazkur manbalardagi barcha texnologik yoki siyosiy misollar ushbu tadqiqot dalili sifatida takrorlanmaydi. Ulardan foydalanish doirasi tushunchaviy savol bilan chegaralanadi: tezkor tahlil imkoniyati qarorning asoslanganligi va javobgarligini o‘z-o‘zidan hal qiladimi? N.Selwyn sun’iy intellektning ta’limdagi kelajagini muhokama qilishda ehtiyotkor, ijtimoiy sharoitlarni hisobga oladigan yondashuvni ilgari suradi. D. Pritchard esa ta’limda intellektual xarakter va sun’iy intellekt munosabatini o‘rganadi [5; 6]. Bu ikki yondashuv texnik natijadan tashqari, qanday biluvchi shaxs shakllanayotgani haqidagi savolni ochadi. Mazkur maqolada inson kapitali faqat topshiriqni tez bajarishga xizmat qiluvchi ko‘nikmalar emas, asosli hukm, xatoni tan olish va mas’uliyatli foydalanish qobiliyatlari orqali tahlil etiladi.

Tadqiqot maqsadi sun’iy intellekt bilan hamkorlikda bilish avtonomiyasi va

intellektual mas’uliyatning o‘zaro moslik shartlarini aniqlashdir. Predmet bilimga doir vazifalarning inson va tizim o‘rtasida taqsimlanishi, shuningdek xulosa uchun asos va javobgarlikning saqlanishi.

Materiallar va metodlar

Tadqiqot konseptual-qiyosiy, epistemologik va normativ tahlilni birlashtiradi.. Ikki mahalliy ish muammo kontekstini, ikki rus muallifi ong va intellektning falsafiy talqinlarini, Britaniya hamda boshqa mamlakat olimlarining to‘rtta asari ta’lim, avtonomiya va javobgarlikni yoritadi. Tanlov maqsadli; u sun’iy intellekt bo‘yicha to‘liq texnik adabiyotlar sharhi emas. Online First maqolasida yakuniy jurnal sahifalari o‘rniga tekshirilgan PDF sahifalari ko‘rsatiladi [5].

Tahlil birligi inson va tizimning umumiy «aqlliligi» emas, alohida epistemik vazifadir: savol qo‘yish, dalil izlash, muqobil izohni solishtirish, hukm chiqarish va uni himoya qilish. «Sun’iy intellekt bilan hamkorlik» tushunchasi bu yerda tizimga insonniki bilan teng axloqiy maqom yoki ong nisbat bermaydi. U ish jarayonida texnologik vositadan funksional foydalanishni anglatadi. Ontologik masala bilan amaliy javobgarlik masalasi o‘zaro bog‘liq bo‘lsa-da, birining ochiqligi ikkinchisini muhokama qilishni to‘xtatmaydi.

Usul ketma-ketligi vazifani bajarish, tushunish va asoslashni farqlash; mas’uliyatning amaldagi ishtirok va vakolat bilan bog‘lanishini tekshirish; pedagogik tartibga qarshi e’tirozlarni muhokama qilishdan iborat. Hech bir sun’iy intellekt tizimi bo‘yicha tajriba, qiyosiy unumdorlik testi yoki talabalarda natija o‘lchovi o‘tkazilmadi. Quyidagi seminar va baholash misollari mualliflik loyihalaridir.

Natijalar

Natija, tushunish va asoslash chegaralari. Birinchi natija uchta turdagi yutuqni ajratishdir. Vazifani bajarish tashqi mezonga mos mahsul olinganini bildiradi. Tushunish shaxsning tushunchalar orasidagi aloqani izohlashi va vaziyat o‘zgarsa fikrini moslashtira olishi bilan tekshiriladi. Asoslash esa hukmni qanday dalil qo‘llashi, muqobil izoh nimasi bilan zaifroq ekani va xulosaning chegarasi qayerdaligini ko‘rsatishni talab qiladi. Bu ishchi farqlash sifatli mahsulning ahamiyatini kamaytirmaydi; uning qaysi bilim yutug‘ini tasdiqlashga yetishini aniqlaydi. O.F.Ivashchuk sun’iy intellekt muammosini falsafaning

uzoq davom etuvchi tafakkur masalalari bilan bog‘liq holda ko‘radi. D.I. Dubrovskiy esa umumiy sun’iy intellektni ishlab chiqish uchun ongning neyroilmiy tadqiqotlari ahamiyatini muhokama qiladi [3; 4]. Ushbu yondashuvlar bu maqolada bir xil ontologik tezis sifatida birlashtirilmaydi. Ulardan olinadigan metodik talab hisoblash natijasi, insoniy anglash va ong haqidagi xulosalarni farqlashdir.

Talaba yaxshi tuzilgan izohni topshirishi, ammo undagi asosiy tushunchani boshqa misolda qo‘llay olmasligi mumkin. Bunday vaziyat mahsulning noto‘g‘riligini emas, uning o‘zi talabaning tushunishini tasdiqlashga yetmasligini bildiradi. Aksincha, dastlabki matni nomukammal bo‘lgan talaba og‘zaki muhokamada xatoni anglab tuzata olsa, uning o‘rganish jarayoniga doir muhim dalil paydo bo‘ladi. Misol statistik kuzatuv emas, baholash birligini aniqlashtirish vositasidir.

Bilish avtonomiyasi ajralish emas, boshqariladigan bog‘liqlik. Ikkinchi natija avtonomiyani barcha tashqi yordamdan voz kechish bilan tenglashtirmaslikdir. Talaba o‘qituvchi, matn va jamoa bilimiga tayanishi mumkin; masala bu tayanchni qanday anglab tanlashidadir. Ushbu maqolada avtonomiya yordamning maqsadini belgilash, uning chegarasini tan olish va zarur bo‘lsa uni rad etish yoki tekshirish qobiliyati sifatida talqin qilinadi. Demak, bog‘liqlikning mavjudligi emas, uning nazoratsiz va izohsiz qolishi epistemik muammo sifatida ajratiladi. D.Pritchard intellektual xarakterni rivojlantirish doirasida tashqi avtomatlashtirilgan yordam vaqtincha cheklangan ta’limiy sharoitlarning ahamiyatini muhokama qiladi [5]. Bu g‘oya maqolada yangi mualliflik kashfiyoti sifatida berilmaydi. Undan foydalanib taklif qilinayotgan tartibda talaba avval mustaqil dastlabki mulohaza tuzadi, keyin tashqi yordam bilan uni qayta ishlaydi va o‘zgarish sababini tushuntiradi. Bunday ketma-ketlikning vazifasi yordamni jazolash emas, shaxsiy bilish hissasini ko‘rinadigan qilishdir.

Mustaqil bosqich barcha yordamchi texnologiyalarni bir xil cheklashni anglatmaydi. Nogironligi yoki o‘qishdagi alohida ehtiyoji sabab ma’lum vositaga tayanadigan talaba uchun imkoniyat yaratish bilan hukmni uning o‘rniga chiqarishni farqlash kerak. Mazkur maqola individual holat uchun tayyor klinik yoki huquqiy ko‘rsatma bermaydi.

Mas’uliyatning ishtirok va vakolatga mosligi. J.Danaher algoritmik boshqaruvni

insonning mazmunli ishtiroki va qarorning maqbulligi bilan bog‘liq muammo sifatida tahlil qiladi [7]. Bu ishda undan chiqariladigan xulosa insonning jarayonda nomigagina qolishi yetarli emas. Qarorni tekshirish vazifasi yuklangan pedagogda sababni anglash, qo‘shimcha ma’lumot olish va natijani o‘zgartirish imkoniyati bo‘lmasa, uning ishtiroki javobgarlikni asoslash uchun zaif tayanch bo‘ladi. Mazmunli nazorat vakolat, vaqt va tegishli bilimni birga talab qiladi. S.Nyholm avtomatlashtirilgan tizimlarga agentlik nisbat berish va inson–robot hamkorligidagi mas’uliyat markazlarini muhokama etadi [8]. Mazkur maqolada bu yondashuv funksional hissa bilan axloqiy javobgarlikni aynanlashtirmaslik uchun ishlatiladi. Texnologiya mahsul yaratishda qatnashgani insonlar va institutlarning qarorlariga doir savolni yo‘qotmaydi. Shu bilan birga, butun mas’uliyatni faqat yakuniy foydalanuvchiga yuklash ham tizimni tanlash, joriy qilish va nazoratni tashkil etishdagi boshqa rollarni yashirishi mumkin.

Taklif etilayotgan tartibda tizimni yaratuvchi tomon, uni tanlagan muassasa, o‘quv vazifasini bergan pedagog va natijani taqdim qilgan talabaning vazifalari ajratiladi. Maqola ularning aniq huquqiy javobgarligini belgilamaydi; bunga maxsus normativ tahlil kerak. Pedagogik mezon aniqroq: qaysi qarorni kim qabul qilgani, uning qaysi dalilga tayanishi va xato topilganda kim qanday tuzatishda qatnashishi ko‘rinadigan bo‘lishi kerak.

1-jadval. Sun’iy intellekt bilan hamkorlikda dalil va mas’uliyat izini saqlash

Bilish bosqichi	Vositaning mumkin bo‘lgan roli	Insonning vazifasi	Tekshiriladigan dalil
Savol qo‘yish	Muqobil savollarni taklif qilish.	Maqsad va cheklovni belgilash.	Dastlabki savol va uni tanlash sababi.
Manba bilan ishlash	Izlash yo‘nalishini tavsiya etish.	Asl manba va da’vo mosligini tekshirish.	Haqiqiy manba hamda tegishli parcha.
Talqin qilish	Izohlar va qarshi misollarni taklif qilish.	Muqobillarni dalil asosida solishtirish.	Qabul va rad etishning mazmuniy sababi.
Hukm chiqarish	Matnni tuzish va qayta ishlashga yordam.	Xulosaning chegarasini anglab tasdiqlash.	O‘z so‘zi bilan izoh va yangi vaziyatga tatbiq.
Tuzatish	Xatoni izlashda yordam berish.	Xatoni tan olish va ta’sirini bartaraf etish.	O‘zgarish sababi va mas’ul ishtirokchi.

Jadvaldagi «iz» barcha suhbatlarni cheksiz yig‘ish yoki shaxsiy ma’lumotlarni oshkor qilish degani emas. Faqat ta’limiy xulosani tekshirish uchun zarur bo‘lgan asoslar va mazmuniy o‘zgarishlar qayd etilishi taklif etiladi. Qancha ma’lumot saqlanishi va unga kim

kirishi alohida institutsional tartibni talab qiladi.

Muhokama

Taqiq, ishonch va tekshiruv nisbati. Birinchi e’tirozga ko‘ra, tashqi yordamni tekshirishga ko‘p vaqt sarflash uning samaradorlik foydasini kamaytiradi. Bunga javob barcha javobni bir xil chuqurlikda tekshirish emas, vazifaning ahamiyati va xatodan keladigan oqibatga mos tekshiruvdir. O‘quv mashqi, yakuniy baho va boshqa kishiga ta’sir qiladigan qaror bir xil tartibda ko‘rilmaydi. Bu ish ularga raqamli xavf darajasi bermaydi; tekshiruvning mazmuni maqsaddan kelib chiqishi kerakligini asoslaydi.

Ikkinchi e’tiroz avtonomiyani faqat mustaqil ishlash bilan bog‘laydi. Bunday talqin bilimning ijtimoiy tabiatini toraytirishi mumkin. Ishonch asosli bo‘lsa, u avtonomiyani yo‘qotmasdan hamkorlikka xizmat qilishi mumkin. Taklif etilayotgan talab ishonchning cheklari va qayta tekshirish yo‘li saqlanishi. Talaba har bir texnik jarayonni boshidan qurishi shart emas, biroq qaysi natijani nima uchun qabul qilayotganini ta’lim maqsadiga mos darajada izohlay olishi kerak.

Uchinchi e’tiroz pedagogning qo‘shimcha yuklamasidir. N.Selwynning ehtiyotkor yondashuvi texnologiya haqidagi va’dalarni ijtimoiy va tashkiliy sharoitdan uzib ko‘rmaslikni eslatadi [6]. Maqolaning amaliy talqinida yangi tekshiruv talabi o‘qituvchiga vaqt va yordam ajratilmasdan yuklanmasligi kerak. Katta guruhdagi har bir matnni batafsil og‘zaki himoya qilishning bajariluvchanligi alohida tekshiriladi. Shu sababli namunaviy topshiriqlar, o‘zaro taqriz va qisqa dalillash savollaridan foydalanish imkoniyati taklif etiladi, samarasi oldindan e’lon qilinmaydi.

To‘rtinchi nuqta barcha ta’limiy xatolarni texnologiyaga bog‘lash xavfidir. Asossiz da’vo yoki yuzaki tushunish tashqi vositasiz bajarilgan ishda ham mantiqan mumkin. Demak, yangi tartibning maqsadi faqat sun’iy intellekt izini aniqlash emas, shaxsning dalil bilan ishlashini tekshirishdir. Vosita nomi ishning ilmiy sifatini avtomatik belgilamaydi. Baholash markazida manbaning haqiqiyligi, xulosaning asoslanganligi va talabaning o‘z mulohazasini himoya qila olishi turadi. Avval talaba berilgan muammo bo‘yicha qisqa dastlabki izoh va noma’lum savollarni yozadi. Keyin sun’iy intellektdan olingan yordamni izohni qayta ko‘rishda qo‘llaydi. Uchinchi bosqichda kamida bir asosiy da’voni asl manbaga

bog‘lab tekshiradi va qabul qilmagan taklifining sababini ko‘rsatadi. Yakunda yangi misol yoki qarshi holat asosida o‘z xulosasini og‘zaki asoslaydi. Bu loyiha o‘tkazilgan tajriba tavsifi emas.

Natijani baholash uchun to‘g‘ri javob bilan bir qatorda savolni aniqlashtirish, manba va talqinni farqlash, xatoni tuzatish hamda ishonch chegarasini ko‘rsatish mezonlari taklif qilinadi. «Ko‘p tekshirgan talaba yuqori ball oladi» degan mexanik qoida berilmaydi; tekshiruvning muhim da’voga aloqasi baholanadi. Ushbu mezonlarning ishonchliligi, turli fanlarga mosligi va vaqt sarfi keyingi empirik ishda o‘rganilishi lozim.

Tadqiqot cheklovi nazariy korpus turli ontologik va normativ pozitsiyalarni qamrab olsa-da, ularning barchasi bitta ta’lim modelini bevosita qo‘llab-quvvatlamaydi. Taklif etilgan tartib manbalardan chiqarilgan mualliflik sintezidir. Muayyan texnologiyaning shaffofligi, aniqligi yoki foydalanuvchi tajribasi o‘lchanmadi. Shuning uchun matnni mahsulot tanlash bo‘yicha kafolat yoki sun’iy intellekt haqidagi yakuniy ontologik hukm sifatida o‘qish mumkin emas.

Xulosa

Sun’iy intellekt bilan hamkorlikda inson kapitalining rivojlanishi vazifani tez bajarish bilan cheklanmaydi. Maqolada vazifa mahsuli, tushunish va hukmni asoslash alohida baholash birliklari sifatida ajratildi. Bilish avtonomiyasi tashqi yordamdan mutlaq mustaqillik emas, yordamni maqsadli tanlash, chegarasini bilish va uni tekshirish imkoniyati sifatida talqin qilindi. Nazariy natija dalil va mas’uliyat izini saqlash tartibidir: savol, manba, talqin, hukm va tuzatish bosqichlarida shaxsning hissasi hamda javobgarlik chegarasi ko‘rinadigan bo‘lishi taklif etildi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Muxtarova T. Sun’iy intellektning falsafiy-axloqiy muammolari // Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. 2025. Vol. 5. No. 24. p. 318–324. Elektron manba.

2. Mirzaaliyeva A. Sun’iy intellekt asosida ijtimoiy-siyosiy tahlilning nazariy muammolari // Journal of Social Studies. 2026. SI-1. p. 119–125. DOI: 10.5281/zenodo.22075220

3. Иващук О.Ф. Искусственный интеллект как вечная проблема философии // Вестник РГГУ. Серия «Философия. Социология. Искусствоведение». 2025. № 1. p. 12–23. DOI: 10.28995/2073-6401-2025-1-12-23

4. Дубровский Д.И. Значение нейронаучных исследований сознания для разработки Общего искусственного интеллекта // Вопросы философии. 2022. № 2. p. 83–93. DOI: 10.21146/0042-8744-2022-2-83-93

5. Pritchard D. Educating for Intellectual Character and the AI Revolution in Education // Studies in Philosophy and Education. 2026. Online First. PDF: p. 1–16. DOI: 10.1007/s11217-026-10094-z

6. Selwyn N. The future of AI and education: Some cautionary notes // European Journal of Education. 2022. Vol. 57. No. 4. p. 620–631. DOI: 10.1111/ejed.12532

7. Danaher J. The Threat of Algocracy: Reality, Resistance and Accommodation // Philosophy & Technology. 2016. Vol. 29. No. 3. p. 245–268. DOI: 10.1007/s13347-015-0211-1

8. Nyholm S. Attributing Agency to Automated Systems: Reflections on Human–Robot Collaborations and Responsibility-Loci // Science and Engineering Ethics. 2018. Vol. 24. No. 4. p. 1201–1219. DOI: 10.1007/s11948-017-9943-x